

ЗМІСТ І ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ PHD ІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБИСТОСТІ НА ПЛАТФОРМІ GOOGLE CLASSROOM

CONTENT AND TECHNOLOGIES OF THE TRAINING OF PHD CANDIDATES IN PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE ON THE PLATFORM GOOGLE CLASSROOM

У статті представлено опис змісту і технологій підготовки здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю «Психологія» з психологічної допомоги особистості в умовах віддаленої взаємодії за допомогою платформи Google Classroom. Окреслено структуру курсу, ключові завдання навчальної дисципліни. Визначено ключові компетентності науково-дослідної діяльності здобувачів PhD, на вдосконалення яких спрямований курс «Психологічна допомога особистості в умовах соціальної напруженості»: опанування та розвиток здатності надавати психологічну підтримку особистості у складних умовах сьогодення, виокремлювати, систематизувати, розв'язувати та прогнозувати актуальні психологічні проблеми, чинники та тенденції функціонування й розвитку особистості, а також використання здобутих компетентностей у здійсненні власного наукового дослідження. Підкреслено важливість створення розвивального соціального середовища в умовах дистанційної взаємодії, ключовими особливостями якого виступають: 1) організація віртуальної спільної діяльності здобувачів PhD; 2) спільне формування групових норм і принципів взаємодії; 3) соціальне і духовне збагачення у віддаленій спільній діяльності, спільне переживання почуття причетності до особливостей професійної культури, обговорення питань професійного самовизначення; 4) інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності через колективну взаємодію у цифровому навчальному середовищі; 5) установа у процесі спільної діяльності зворотного зв'язку між її учасниками; 6) виконання системи розвивальних завдань тощо. Наведено практичні прийоми та приклади індивідуально-дослідницьких завдань, які сприяють поліпшенню компетенцій, необхідних не лише для реалізації оригінальних наукових досліджень, а й для саморозвитку, самовдосконалення особистості аспірантів. **Ключові слова:** зміст і технології підготовки, здобувач PhD, психологічна допомога особистості, платформа Google Classroom, дистанційний курс, розвивальне соціальне середовище.

The article presents a description of the content and technologies of the training of candidates for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty "Psychology" for the psychological assistance of the individual in the conditions of remote interaction using the Google Classroom platform. Outlined the structure of the course, the key tasks of the academic discipline. Determined the key competences of scientific research activity of PhD candidates, which are aimed at improving the course "Psychological assistance of the individual in conditions of social tension": mastery and development of the ability to provide psychological support to the individual in today's difficult conditions, identify, systematize, solve and predict current psychological problems, factors and trends of personality functioning and development, as well as the use of acquired competences in the implementation of own scientific research. The importance of creating a developing social environment in the conditions of remote interaction is emphasized, the key features of which are: 1) organization of virtual joint activities of PhD candidates; 2) joint formation of group norms and principles of interaction; 3) social and spiritual enrichment in remote joint activities, joint experience of a sense of involvement in the peculiarities of professional culture, discussion of issues of professional self-determination; 4) intensification of mental, emotional and behavioral components of joint activity through collective interaction in a digital learning environment; 5) establishment of feedback between its participants in the process of joint activity; 6) performance of the system of development tasks, etc. Practical techniques and examples of individual research tasks are presented, which contribute not only to the improvement of the competencies necessary for the implementation of original scientific research, but also to the self-development and self-improvement of the personality of graduate students.

Key words: content and training technologies, PhD candidate, psychological assistance of the individual, Google Classroom platform, distance course.

УДК 378.014:159.98:364.652
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.14>

Пінчук Н.І.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології управління
Центральний інститут
післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту
освіти» Національної академії
педагогічних наук України

Антощук С.В.

к. пед. н., доцент,
завідувач кафедри відкритих освітніх
систем та інформаційно-комунікаційних
технологій
Центральний інститут
післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту
освіти» Національної академії
педагогічних наук України

Освітня і наукова діяльність завжди виступає одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної європейської країни, що має прямий кореляційний зв'язок з якістю життя населення. Тож якісна підготовка здобувачів третього наукового рівня академічної освіти може забезпечити не лише ефективну інвестицію у розбудову України, а й підвищити якість освітньої галузі всіх ланок. Разом із тим в умовах війни збільшується значення розроблення, вдосконалення та впровадження актуальних

психологічних досліджень, які допоможуть різним верствам населення пережити складні ситуації, викликані воєнними діями, подолати вплив екстремальних стресів та зберегти адекватний психічний стан у критичних умовах.

Тому постає актуальне завдання розроблення змісту та опису технологій підготовки здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю «Психологія» з психологічної допомоги особистості в умовах віддаленої взаємодії за допомогою платформи Google Classroom.

Сучасне суспільство характеризується стрімкою цифровою трансформацією, яка має вплив на всі галузі життя, у тому числі освітню та наукову. Разом із тим спостерігається посилення соціальної напруженості, піковою точкою якої виступають воєнні дії на території України. Через таку ситуацію постає потреба у розробленні та впровадженні різноманітних онлайн-засобів для інформаційної підтримки організації навчання та проведення наукових досліджень в умовах війни, що, своєю чергою, сприяють підвищенню якості підготовки наукових досліджень. Тому актуальною вимогою часу є не лише провадження освітнього процесу, а й удосконалення ключових компетентностей здобувачів PhD, зосереджуючи увагу на поглибленні знань, умінь і навичок у сфері психологічної допомоги особистості в екстремальних та надзвичайних ситуаціях.

Варто зазначити, що питання цифрової трансформації освітнього простору вже були предметом уваги вітчизняних дослідників, серед яких: В. Биков [2–4], І. Войтович [7], М. Жалдак [2], В. Кухаренко [8], Ю. Машбиць [14], О. Овчарук [10], М. Смільсон [14], О. Спірін [4] тощо.

Детально досліджено особливості використання, переваги та недоліки застосування хмарно-орієнтованих систем управління навчанням Google Classroom для організації дистанційного навчання (С. Антошук [1], Ю. Богачков [5], І. Войтович [7], Н. Гущина [1], Л. Кондратова [1], Н. Морзе [9], Л. Чумак [16] та ін.).

Разом із тим сучасний стан становлення та організації системи психологічної допомоги особистості в умовах соціальної напруженості характеризується ґрунтовним розробленням методологічних підходів (А. Бондаренко [6], З. Кісарчук [13], Т. Титаренко [13], С. Уварова [11], J. Briere [17], L. G. Calhoun [20], S. Folkman [18], R. Lazarus [18], C. Scott [17], R. G. Tedeschi [20] та ін.).

Водночас, незважаючи на ґрунтовні розробки щодо особливостей підготовки аспірантів, дослідження змісту та опису технологій підготовки здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю «Психологія» з психологічної допомоги особистості за допомогою платформи Google Classroom не виступало предметом спеціальної уваги дослідників.

Мета роботи – розкрити зміст і технології підготовки здобувачів PhD за спеціальністю «Психологія» з психологічної допомоги особистості на платформі Google Classroom.

Завдання роботи: 1) визначити зміст підготовки здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю «Психологія» з психологічної допомоги особистості в умовах соціальної напруженості за допомогою платформи Google Classroom; 2) розкрити специфіку

застосування технологій підготовки здобувачів вищої освіти – доктор філософії за допомогою середовища Google Classroom; 3) описати технології підготовки здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю «Психологія» з психологічної допомоги особистості, застосовуючи хмарно-орієнтовану систему управління навчанням Google Classroom.

Розроблення дистанційного курсу зумовлене зростаючим попитом на дистанційну освіту, з одного боку, і підвищенням якості та індивідуалізації освітньої діяльності здобувачів ступеня доктора філософії – з іншого. Зміст навчальної дисципліни «Психологічна допомога особистості в умовах соціальної напруженості» як однієї з вибіркової дисциплін освітнього складника підготовки здобувачів PhD спрямований на опанування та розвиток здатності надавати психологічну допомогу та підтримку особистості в умовах соціальної напруженості, виокремлювати, систематизувати, розв'язувати та прогнозувати актуальні психологічні проблеми, чинники та тенденції функціонування й розвитку особистості, а також використання здобутих компетентностей у здійсненні власного наукового дослідження.

Саме тому було вибрано середовище Google Classroom, до якого входять основні цифрові сервіси, такі як «Клас», «Пошта», «Диск», набір офісних інструментів («Google Документи», «Презентації», «Таблиці»), Google Form, Jamboard, «Календар» тощо. Розроблений цифровий освітній ресурс дає змогу краще структурувати навчальний матеріал, доступний для здобувачів у будь-який час, здійснювати синхронне та асинхронне навчання, посилюючи його організацією зустрічей та груповими формами взаємодії, раціонально використовувати свій час та планувати діяльність, посилюючи розвиток самоорганізації та самоконтролю, тощо.

Навчальна дисципліна «Психологічна допомога особистості в умовах соціальної напруженості» є однією з вибіркової дисциплін освітнього складника підготовки здобувачів PhD із соціальних і поведінкових наук спеціальності «Психологія», у результаті опанування якої здобувачі розвивають здатність надавати психологічну допомогу особистості в умовах соціальної напруженості, виокремлювати, систематизувати, розв'язувати та прогнозувати актуальні психологічні проблеми, чинники та тенденції функціонування й розвитку особистості, соціальних груп і організацій на різних рівнях психологічного дослідження; здійснювати освітню діяльність у сфері психології загалом і освіти дорослих зокрема, а також на межі предметних галузей; дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики, міжкультурної толерант-

ності та керуватися загальнолюдськими цінностями; розробляти та враховувати принципи проєкту власного експериментального дослідження відповідно до вибраної теми дисертації. Обсяг часу для опанування змісту навчальної дисципліни становить три кредити ЄКТС протягом одного року.

Зазначимо, що зміст навчальної дисципліни «Психологічна допомога особистості в умовах соціальної напруженості» для здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня освітньо-професійної програми «Психологія особистісного, соціального та організаційного розвитку» ґрунтується на знаннях і вміннях, попередньо набутих аспірантами в магістратурі та аспірантурі в результаті опанування таких дисциплін, як «Психологія розвитку особистості», «Психологічне консультування», «Психологія здоров'я» тощо.

Серед ключових завдань навчальної дисципліни варто виокремити такі, що сприяють розвитку компетентностей, які допоможуть здобути якісно нові результати науково-дослідної діяльності, а саме:

1. Уміти виокремлювати, систематизувати, розв'язувати, критично осмислювати та прогнозувати значущі психологічні проблеми, чинники та тенденції функціонування й розвитку особистості, соціальних груп

і організацій на різних рівнях психологічного дослідження, зокрема: знати закони, функції та завдання надання психологічної допомоги особистості в умовах соціальної напруженості; виявляти, ставити та науково обґрунтовано сприяти вирішенню психологічних проблем особистості; вибирати та адекватно застосовувати методи психодіагностики особливостей прояву проблем та відповідні інструменти надання психологічної допомоги особистості.

2. Уміти здійснювати освітню діяльність у сфері психології і нести відповідальність за процес та результат навчання інших, зокрема: ініціювати, організовувати і проводити у процесі надання психологічної допомоги семінари, тренінги, комплекси вправ; виявляти здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети; уміти надавати психологічну підтримку діяльності людини в екстремальних умовах сьогодення.

3. Демонструвати прихильність до норм професійної етики, міжкультурної толерантності, професійних цінностей у науковій і практичній діяльності, зокрема: виявляти здатність діяти відповідально та свідомо на основі етичних міркувань; цінувати та поважати різноманітність і мультикультурність; здійснювати психологічно безпечну діяльність (за принципом

Таблиця 1

Структура курсу «Психологічна допомога особистості в умовах соціальної напруженості»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		Л	пр	сп
1	2	3	4	5
Змістовий модуль 1.				
Особливості психологічної допомоги особистості в умовах соціальної напруженості				
Тема 1. Теоретичні основи розвитку психологічної допомоги особистості	10	2	2	6
Тема 2. Основні види та моделі психологічної допомоги особистості в умовах соціальної напруженості	10		2	8
Тема 3. Специфіка психологічної допомоги особистості: основні принципи, складники, завдання і форми реалізації	10	2	2	6
Усього годин за змістовим модулем 1	30	4	6	20
Змістовий модуль 2.				
Практичні аспекти реалізації психологічної допомоги в умовах соціальної напруженості				
Тема 4. Основні напрями забезпечення психологічної допомоги людини в ситуаціях ускладнення	12	2	2	8
Тема 5. Методичний арсенал психологічних засобів допомоги особистості в умовах соціальної напруженості	12		4	8
Тема 6. Коучинг як специфічний вид психологічної допомоги особистості в умовах соціальної напруженості	16	2	4	10
Усього годин за змістовим модулем 2	40	4	10	26
Змістовий модуль 3.				
Кризові стани та їхні наслідки: критерії та стратегії психологічної допомоги особистості				
Тема 7. Психологічні особливості сприйняття особистістю складних життєвих ситуацій	10		2	8
Тема 8. Надання психологічної допомоги особистості у кризовій ситуації	10	2	2	6
Усього годин за змістовим модулем 3	20	2	4	14
РАЗОМ:	90	10	20	60

«Не нашкодь») у контексті надання психологічної допомоги особистості.

4. Виявляти здатність до гнучкого, оперативного розв'язання професійних проблем в умовах змін, невизначеності та соціальної напруженості, зокрема: демонструвати здатність до адаптації та дії в новій ситуації; кваліфіковано реагувати на виклики складних соціально-політичних подій та умов невизначеності.

Розподіл навчальних годин становить 10 лекційних занять, 20 – практичних та 60 годин для самостійного опрацювання. Структура курсу містить три змістовних модулі, які логічно та послідовно розкривають ключові аспекти дисципліни.

Так, для успішного опанування навчального матеріалу, окрім лекційних та практичних занять, велику кількість годин відведено на самостійне опрацювання. За такого підходу ключовою умовою ефективного курсу виступає створення та підтримка розвивального середовища кожного учасника освітнього процесу, коли великого значення набувають ресурси всіх доступних можливостей дистанційної освіти: особистісний потенціал викладача та здобувачів, Інтернет-технології, соціальні, у тому числі професійні, мережі, усі різноманітні та доступні форми сучасних комп'ютерних технологій.

Специфічними особливостями такого розвивального соціального середовища в умовах дистанційного навчання виступають: 1) організація віртуальної спільної діяльності здобувачів PhD, у ході якої вони реалізують себе як творчі індивідуальності; задовольняють вищі людські потреби; при цьому через організацію спільної, взаємозалежної діяльності виникає ефект групового почуття корисності для іншого водночас з підняттям власної самоцінності; 2) спільне формування групових норм і принципів взаємодії, що базується на гуманістичній спрямованості у віртуальному навчальному середовищі, серед яких було визначено: встановлення партнерських стосунків у процесі підготовки; щирість, емоційна відкритість та довіру один до одного; прийняття іншої людини як цінності; толерантність, позитивне ставлення, відсутність критики; активне включення у груповий творчий процес; 3) соціальне і духовне збагачення у віддаленій спільній діяльності, спільне переживання почуття причетності до особливостей професійної культури, обговорення питань професійного самовизначення тощо; 4) інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності через колективну взаємодію у цифровому навчальному середовищі; 5) встановлення у процесі спільної діяльності зворотного зв'язку між її учасниками (опитування у чаті, бесіди, групові форми спілкування тощо) з метою забезпе-

чення процесу усвідомлення своїх ресурсів за допомогою інших; 6) виконання системи розвивальних завдань, що зумовлюють прийняття та програвання нових соціальних ролей науковця-дослідника, тощо.

У процесі лекційних та практичних занять увагу було зосереджено на діалогічній взаємодії, яка досягалася за допомогою інтерактивних лекцій, мультимедійних презентацій, мозкових штурмів, групових форм роботи. Така організація взаємодії спрямована на поглиблення обізнаності щодо сутності та принципів основних підходів до психологічної допомоги особистості; формування ціннісного ставлення до здійснення психологічної підтримки особистості, спираючись на безумовне прийняття іншої людини; забезпечення здатності до використання різноманітних стратегій психологічної допомоги особистості відповідно до завдань дисертаційного дослідження.

Кожна зустріч он-лайн має свою специфіку і містить як теоретичний, так і практичний компоненти, які дають змогу не лише отримати теоретичну інформацію, а й розширити власне бачення щодо можливостей включення на формульовальному етапі власного дослідження нових методів та технік провідних напрямів психологічної допомоги особистості, що використовуються у процесі дослідження особливостей особистісного, соціального та організаційного розвитку.

Наприклад, досягненню цієї мети слугувала розроблена авторами вправа «Кола психологічної допомоги дисертаційному дослідженню», яка допомагала визначити фактори застосування основних підходів та відповідних методів психологічної допомоги у контексті теми дисертаційної роботи. Так, здобувачам пропонувалося зобразити у Google Jamboard три великі кола. У першому просили зазначити тему наукового пошуку, у другому – психологічну проблему, яку необхідно розв'язати в межах дисертаційного дослідження, у третьому – представити власне бачення щодо застосування методів психологічної допомоги відповідно до завдань. На наступному етапі учасникам була надана можливість пересуватися по фреймах інших задля надання пропозицій щодо корекційно-розвивального впливу на особистість відповідно до власного бачення та досвіду у наданні психологічної допомоги, домальовуючи кола.

Самостійна робота передбачала виконання індивідуально-дослідницьких завдань, які спрямовані на розширення можливостей самореалізації як науковця-дослідника, спеціаліста практичного психологічного спрямування, творчої особистості. Так, наприклад, це були завдання: «Розробити робочу модель формульовального етапу дисертаційного дослідження», «Скласти таблицю видів психологічної допомоги, що від-

повідать завданням формувального етапу дослідження». Презентацію своїх наукових пошуків аспіранти готують за допомогою різноманітних доступних інструментів Google, після чого всі учасники Класу надають зворотний зв'язок щодо представлених матеріалів. Обговорення може здійснюватися у коментарях до завдання, а також у стрічці курсу.

Підвищенню мотивації, посиленню відповідальності та розробленню індивідуального сценарію реалізації науково-дослідної роботи сприяло виконання завдання у межах теми «Коучинг як засіб забезпечення психологічного благополуччя особистості в умовах соціальної напруженості». Аспірантам було запропоновано виконати коучингову техніку «Колесо життя», виокремити пріоритетні вектори підвищення якості життя, здійснити аналіз можливостей підвищення ефективності діяльності та особистісного розвитку за визначеними напрямками. Серед ключових життєвих пріоритетів схвалювалося включення аспекту написання та успішного захисту дисертаційного дослідження. На наступному етапі пропонувалося здійснити детальний аналіз цілі, пов'язаної з виконанням дисертаційного дослідження, використовуючи критерії моделі SMART, скласти персональний договір, відповідаючи на питання, підготовлені викладачем, що підвищать можливості досягнення цілі.

Такий підхід допоможе здобувачам не лише якісно та вчасно виконати завдання освітньо-наукової програми, а й розкрити особистісний потенціал, вибудувати індивідуальну траєкторію професійного розвитку та досягти успіху у вибраній діяльності, приносячи користь іншим і Україні у цілому.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, програму курсу «Психологічна допомога особистості в умовах соціальної напруженості» присвячено систематизації теоретичних положень щодо закономірностей трансформації психічного сприйняття оточуючого світу людини у складних умовах сьогодення та вдосконаленню практичних умінь застосування психологічних методів для розвитку конструктивних новоутворень людини у своєму життєздійсненні. Хмарно-орієнтована система управління навчанням Google Classroom містить велику кількість цифрових інструментів для досягнення освітніх цілей та сприяння підвищенню якісно нових результатів науково-дослідної діяльності за умови створення сприятливого розвивального соціального середовища. Досягненню таких результатів допомагає поєднання психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки здобувачів PhD.

Перспективними аспектами досліджуваної проблеми виступають аналіз та поширення запропонованого змісту і розроблених техно-

логій підготовки з психологічних дисциплін під час особистісно-професійного становлення здобувачів освіти різних рівнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антошук С. В., Гущина Н. І., Кондратова Л. Г. Програма підвищення кваліфікації науково-педагогічних та педагогічних працівників закладів вищої освіти «Використання сервісів Google Workspace for Education для організації дистанційного та змішаного навчання». 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730244>
2. Теоретико-методологічні засади інформатизації освіти та практична реалізація інформаційно-комунікаційних технологій в освітній сфері України : монографія / наук. ред. В. Ю. Биков, С. Г. Литвинова, В. І. Луговий. Київ : Компринт, 2019. 214 с.
3. Технологія створення дистанційного курсу : навчальний посібник / В. Ю. Биков та ін. Київ : Міленіум, 2008. 324 с.
4. Биков В. Ю., Спірін О. М., Пінчук О. П. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. *Вісник Кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2020. № 1. С. 27–36. DOI: 10.35387/ucj.1(1).27-36
5. Богачков Ю. М., Букач А. В., Ухань П. С. Комплексне застосування Google Classroom для створення варіативних дистанційних курсів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 76 (2). С. 290–303. DOI: 10.33407/itlt.v76i2.3338
6. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика : учебное пособие. Киев : Укр-техпрес, 1997. 336 с.
7. Войтович І. С., Трофименко Ю. С. Особливості використання Google Classroom для організації дистанційного навчання студентів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2018. № 20. С. 39–43. DOI: 10.31392/NPU-nc.series2.2018.20(27).06
8. Кухаренко В. М. Система дистанційного навчання університету. *Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики*. 2015. Т. XIII. Вип. 3 (37). С. 220–233.
9. Морзе Н. В., Глазунова О. Г. Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2008. № 2 (6). DOI: 10.33407/itlt.v6i2.138
10. Овчарук О. В. Концептуальні підходи до застосування технологій відкритої освіти та дистанційного навчання у зарубіжних країнах та їх роль у процесах модернізації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2006. № 1 (1). DOI: 10.33407/itlt.v1i1.292
11. Психологічна допомога в кризових ситуаціях / гол. ред. С. Г. Уварова. Київ : ПВНЗ МГП, 2016. 248 с.
12. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій / за наук. ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2015. 160 с.
13. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Логос, 2015. 207 с.
14. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М. Л. Смульсон та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.

15. Спірін О. М., Носенко Ю. Г., Яцишин А. В. Сучасні вимоги і зміст підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації з інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. № 6 (56). С. 219–239. DOI: 10.33407/itlt.v56i6.1526
16. Чумак Л. О. Можливості сервісу Google Classroom для організації навчального процесу. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2018. № 6. С. 65–70.
17. Briere J., Scott C. Principles of trauma therapy: a guide to symptoms, evaluation, and treatment. USA : Sage Publications, Inc., 2014. 440 p.
18. Folkman S., Lazarus R. S. Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1988. № 54 (3). P. 466–475. DOI: 10.1037/0022-3514.54.3.466
19. Te Brake H., Dückers M. Early psychosocial interventions after disasters, terrorism and other shocking events: is there a gap between norms and practice in Europe? *European Journal of Psychotraumatology*. 2013. № 4:1. DOI: 10.3402/ejpt.v4i0.19093
20. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15. P. 1–18.